

Fra : "Islamdebat - Om terrorisme,
blasfemi og ytringsfrihed"
(Systime 2008)

Findes religionerne?

Hvis man fordyber sig i debatten om islams rolle i forhold til problemer som terrorisme og undertrykkelse af ytringsfriheden, opdager man hurtigt at der er et grundlæggende problem: Hvordan kan man sige hvad islam er? Hvem har ret når de karakteriserer en religion? Findes religionerne i grunden som afgrænsede størrelser?

Der er her tale om et religionsfagligt problem af stor teoretisk dybde. I det følgende giver vi en introduktion til problemstillingen.

Essentialisme: Religioner har deres egen essens

Der findes fem verdensreligioner: jødedom, kristendom, islam, hinduisme og buddhisme. Sådan ser det i hvert fald ud hvis man læser læreplanerne for religion i gymnasiet. Hvis man googler ordet *verdensreligion* eller *world religion*, opdager man dog hurtigt at det er meget omdiskuteret hvor mange "verdensreligioner" der er, og hvordan man definerer dem. Men i alle bøger som giver en oversigt over religionernes verden, får man det indtryk at der findes et eller andet antal religioner som kan afgrænses i forhold til hinanden. Det er også det almindelige praktiske syn på religioner, og i dagligsproget taler vi uden problemer om at folk er hinduer, muslimer osv.

Men hvis man skal kunne sige at en person er f.eks. hindu eller muslim, må man vide hvad dette indebærer. Et sådant syn på religion forudsætter altså at enhver religion i sig selv er noget bestemt, at den har et *indhold*. Et latinsk ord for indhold eller "væsen" er *essens*, og en sådan teori kaldes derfor *essentialisme*. Når dette ord bruges om religion, betyder det altså at hver enkelt religion anses for at have et bestemt indhold, at *være* noget bestemt.

Dette er i mange praktiske sammenhænge ret uproblematisk. Men hvis man tænker teoretisk over det, eller hvis man har at gøre med diskussioner om kontroversielle emner, giver det problemer. Hvem og hvad bestemmer nemlig præcist hvad der er indholdet i en religion? Og præcist hvordan afgrænser man så hvad der er "rigtig" kristendom, islam eller buddhisme osv.? Hvis man bare har et nogenlunde kendskab til en religion, ved man at der er utallige måder at *fortolke* den på. Og hvis man har læst bare lidt om religionernes historie, ved man at de har *ændret* sig endda rigtig meget over tid. De er jo desuden blevet til på et bestemt tidspunkt i historien; deres grundlæggende ideer er formuleret af bestemte mennesker på bestemte betingelser, og de udvikler sig til stadighed.

Ved nærmere eftertanke viser det sig at et konsekvent essentialistisk syn på religioner kun kan opretholdes hvis man er fundamentalist. Ordet betyder i denne

sammenhæng at man mener at den fuldstændige sandhed findes i et bestemt heligt skrift, f.eks. Bibelen eller Koranen. Men dette synspunkt kan naturligvis ikke forenes med en faglig indfaldsvinkel. Religionsfagligt kan man nemlig ikke tage udgangspunkt i en tro på en guddommelig åbenbaring. Religion er jo et fag på linje med alle andre, og det vil sige at man betragter de religiøse tekster og den religiøse praksis som *mennekelige* ytringer, som kan underkastes analyse og fortolkning. I religionsfaget analyserer og fortolker man religiøse tekster på samme måde som man i dansk analyserer og fortolker litterære tekster, og i billedkunst malerier og skulpturer.

Essentialismen dur derfor ikke som religionsfaglig teori.

Socialkonstruktivisme: Religioner er konstruktioner

"Jeg mener, at man skal være en temmelig stor idiot for at tro, at der er basale forskelle på religioner." På denne slagkraftige måde har skuespilleren Flemming Jensen i et interview¹² udtrykt et andet syn på religion – et syn som sikkert er meget udbredt.

Dybest set siger alle religioner det samme. Eller: Alle religioner kan bruges til alt; det kommer an på hvordan man fortolker dem. Sådan tænker mange, men det er i virkeligheden nogle ret løse udsagn.

Der findes imidlertid en gennemtænkt teori om religion som udtrykker nogenlunde det samme, nemlig den teori som kaldes *socialkonstruktivisme*. Ifølge den er begreber som "islam" og "kristendom" rent sproglige konstruktioner som mennesker selv har dannet (konstrueret) og hele tiden udvikler. Derfor *-konstruktivisme*. Denne konstruktion af religioner foretages ikke blot af individer som sidder i deres ensomhed og opfinder nogle forestillinger, den opstår i menneskelige fællesskaber. Derfor *social-*.

Hvis man sætter det på spidsen, er konsekvensen at det er meningsløst at tale om "islam" eller "kristendom" eller "buddhisme". Disse sproglige størrelser dækker ikke over noget der findes i virkeligheden; der er blot en masse mennesker som har forskellige forestillinger og skikke som vi sætter disse kunstige betegnelser på. "Kristendommen" findes slet ikke, for der er lige så mange "kristendomme" som der er kristne.

Når man ser hvor store variationer der findes inden for hver enkelt religion, og hvordan religionerne udvikler sig over tid, kan man godt se at socialkonstruktivisme har en pointe. Men i sin ekstreme form er også denne teori uanvendelig; man kommer ingen vegne hvis man ikke kan arbejde med generelle begreber. Selv de mennesker som i teorien hylder synspunktet, afholder sig da heller ikke i praksis fra at tale om de forskellige religioner som faktisk eksisterende størrelser.

Det er som om de der forsvare socialkonstruktivismen, nogle gange glemmer at den hedder noget med "social-", at den altså handler om de forestillinger som opstår

¹² Pohltikens bogtillæg, 29.10.2005.

i menneskelige *fællesskaber*. Man kan måske godt sige at der findes lige så mange "islam'er" som der er muslimer, og lige så mange "kristendomme" som der er kristne. Der er jo ikke er to individer som tror og handler nøjagtigt ens. Men det betyder ikke at hver enkelt muslim eller kristen sætter sig ned og opfinder sin religion forfra. Alle de mange muslimer og kristne fortolker jo netop en bestemt religiøs *tradition* i med- og modspil med de mange andre individer inden for samme religion.

Religioner ændrer sig, men har sammenhæng

Vi har konstateret at der findes nogle meget forskellige synspunkter på spørgsmålet om hvad en religion *er*. Man kan endda sige at der gives forskellige svar på spørgsmålet om hvorvidt religionerne *findes*. I den ene ende af spektret er svaret *ja*: Enhver religion har sin egen *essens*, som typisk anses for at være åbenbaret i et helligt skrift. I den anden ende af spektret er svaret nærmest *nej*: Religioner er blot ophobninger af tilfældige betydningskonstruktioner.

Ingen af de to teorier holder helt i praksis. Essentialismen er vanskeligst at forsvare fordi den i sin rene form forudsætter en fuldstændig sikker norm, f.eks. i form af tanken om et åbenbaret skrift.

Socialkonstruktivismen har mange fordele. Det er nemlig metodisk nødvendigt at man i religionsvidenskaben betragter religiøse udsagn som menneskelige ytringer; der er derfor ikke langt til at sige at der er tale om sociale konstruktioner. Men der er en tendens til at socialkonstruktivismen ser bort fra betydningen af de religiøse traditioner og den sammenhæng i religionshistorien som traditionen giver.

Vi kan derfor formulere en tredje teori, som bevidst lægger sig midt imellem socialkonstruktivisme og essentialisme. Hensigten er ikke blot at finde et kompromis, men at udnytte indsigter fra begge teorier. Det tredje synspunkt som vi vil anlægge, kan kort formuleres sådan her:

Religioner er foranderlige og dynamiske størrelser, som alligevel har en vis identitet og kontinuitet. Med et billede – en metafor – kan man forestille sig at en religion er en *tråd*. En tråd har ikke noget fast centrum, men er spundet af mange fibre, som overlapper hinanden. Der er ingen uforanderlig kerne i en tråd, men den hænger sammen fra den ene ende til den anden. Vi er enige om at tråden findes og har sin egen identitet. På samme måde er en religion et netværk af traditioner, ideer, praksisser, aktører og institutioner, som på en eller anden måde hænger sammen. Men lige som en tråd kan have løse fibre, kan en religion have tilhængere eller forestillinger som er ved at rive sig løs eller som sidder meget yderligt i den pågældende religions tråd.¹³

Religionerne står altid i et spændingsforhold mellem på den ene side tradition og fasthed, på den anden side udvikling og åbenhed.

Trådmetaforen kan også bruges til at beskrive et andet træk ved religionerne: Nogle tråde er fast spundet og har kun få løse fibre, mens andre er løst spundet og har mange løse fibre. På samme måde er der forskel på religionernes grad af "fasthed". Af de fem verdensreligioner som man af praktiske grunde regner med i gymnasiets læreplaner, er islam den som er "spundet" mest fast. Den har en enkel og udtømmende trosbekendelse, som bekender troen på én gud og på hans åbenbaring, som er modtaget gennem profeten Muhammed og nedskrevet i Koranen. I modsætning hertil er hinduismen den løsest spundne verdensreligion: Den har ikke rigtig nogen trosbekendelse, den har en uendelig og åben gudeverden og et væld af hellige skrifter, og der er plads til at der kan komme nye til.

Ved at anvende trådmetaforen bliver vi bevidste om at religionerne er præget af både tradition og udvikling, fasthed og åbenhed. Man kan derfor godt tale om hvad der er karakteristisk for forskellige religioner, men man må ikke tro at de er fuldstændig faste og afgrænsede størrelser.

Vi kan illustrere hvor meget religioner udvikler sig, med et enkelt eksempel: I de første 1900 år af kristendommens historie fandtes der af princip kun mandlige præster. Men i midten af 1900-tallet fik kvinder i den danske folkekirke retten til at blive præster; i 1948 blev tre kvindelige præster ordineret – som nogle af de første i noget kristent trossamfund af betydning i verden! I dag er 40 % af folkekirkens præster kvinder, og hvis den nuværende udvikling fortsætter, vil de om nogle år udgøre et klart flertal. Samtidig fastholder den romerskkatolske kirke – klart den største kristne trosretning på verdensplan – at kun mænd kan være præster. Er der virkelig tale om samme religion? Hvordan kan man påstå at både dansk kristendom før og efter indførelsen af kvindelige præster, og romerskkatolsk kristendom, som aldrig har accepteret kvindelige præster, hører til samme "tråd"?

Det kan man fordi man i alle tilfælde forholder sig til *det* kristne traditionskompleks som kan føres tilbage til Bibelen. Modstandere af kvindelige præster refererer til de steder i Bibelen som er præget af et traditionelt, mandsdomineret samfund, og til de tekststeder som er direkte kønsdiskriminerende. Tilhængere af kvindelige præster argumenterer ud fra bibelske formuleringer som er udtryk for et mere principielt opgør med kønsdiskrimination. Alle har de forbindelse til den samlede kristne tradition, som om de udgør forskellige "fibre" i den kristne "tråd".

Til sidst skal vi minde om at når man arbejder religionsfagligt, er målet ikke at sige hvad der er *sand* kristendom (eller islam eller hvilken religion man nu beskæftiger sig med), men hvad der er mest *karakteristisk* for den pågældende religion – historisk set. Hvad der er den *sande* forståelse af en religion, diskuteres "indefra", dvs. af dem der tilhører religionen. I religionsfaget anskuer man religionerne "udefra". Dette betyder selvfølgelig ikke at man ikke kan arbejde religionsfagligt hvis man er engageret i en religion; det betyder blot at man anlægger en anden synsvinkel når man laver religionsfagligt arbejde end når man eventuelt dyrker sin religion.

¹³ Metaforen stammer oprindeligt fra den østrigsk-engelske filosof Ludwig Wittgenstein, men jeg har hentet den fra Jørn Borup, som bruger den – om buddhismen – i sin bog *Dansk dharmā. Buddhisme og buddhister i Danmark*. Forlaget Univers, 2005, pp 14-15.